

A könyv
a kora újkori Kárpát-medence
művelődésében

Finita Bude Anno dñi. M.CCCC.LXXIII.
in uigilia penthecostes: per Andreā Hefs.

„A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében:
kiadás, befogadás, használat” című,
a nyomtatott magyarországi könyv 550. évfordulója tiszteletére tartott
konferencia előadásai
(Sárospatak, 2023. szeptember 6–9.)

Szervezte
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya,
a magyarországi és határon túli egyetemek régi magyar irodalmi tanszékeivel,
doktori programjaival és a korszak kutatásában érdekelt
egyéb szakmai műhelyekkel együttműködve

A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében

Kiadás, befogadás, használat

Szerkesztette
PAPP INGRID

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

HUN-REN BTK IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

BUDAPEST

2025

Készült
a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT és
a HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
együttműködésével

A kötetet tervezte
HORÁNYI KÁROLY

Lektorálta
KECSKEMÉTI GÁBOR, MONOK ISTVÁN

A személy- és helynévmutatót összeállította
BUDAI-KIRÁLY TÍMEA

A technikai szerkesztésben közreműködött
MOLNÁR ANNAMÁRIA

A kötet
a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának
200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében,
az Akadémia támogatásával jelent meg

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

ISBN 978-615-6792-08-2

DOI 0000000000

MÁTÉ ÁGNES

Lucretia, az író nő

Az RMNy 693 (ifj. Heltai, Kolozsvár, 1592) címlapillusztrációjának helye a *Historia de duobus amantibus* 15–16. századi ikonográfiai hagyományában

Enea Silvio Piccolomini *Historia de duobus amantibus* a szöveghagyományának nagysága a latin nyelvű humanista novellairodalom legnépszerűbb darabjai közé emelte. A latin novellának ma 93 kéziratos másolatát és 62 nyomtatott kiadását ismerjük a 15–17. századból. A történetnek német, francia, olasz, spanyol, angol, magyar, lengyel és dán, valamint holland nyelven készültek fordításai a 15–18. század között. E fordításoknak a többsége nyomtatásban is megjelent, összesen legalább 80 alkalommal.¹ A dolgozatban egy, a *Historia* illusztrált szövegeiről írandó monográfia legfontosabb szempontjait tekintem át, majd az ifj. Heltai Gáspár nyomdájában megjelent magyar históriás ének sűrítő jellegű borítóillusztrációjának (1. kép) lehetséges rokon ábrázolásairól adok vázlatos képet. Ahol lehetséges, a bemutatott képanyagot redukálom, az *open access* is elérhető illusztrációkra elérési helyükkel utalva a jegyzetekben.

Az illusztrációk csoportosítása különböző szempontok szerint

A *Historia de duobus amantibus* történetét ábrázoló illusztrációkat a következő szempontok szerint csoporto-

síthatjuk: könyvillusztráció vagy másféle tárgyon megjelenő ábrázolás; kézzel festett vagy nyomtatott, esetleg a két technika keverékével létrehozott alkotás; latin vagy nemzeti nyelvű *Historia* szöveghez kapcsolódik; általános emberi interakciót vagy a *Historia* egy specifikus jelenetét ábrázolja;² nagyközönségnek szánt vagy magánhasználatra készült alkotás. Ezek az osztályozási szempontok vegyülnek az egyes esetekben, nem különíthetők el élesen egymástól.

A szöveghagyomány méretéből adódóan *A két szerelmes történetének* ábrázolásai túlnyomórészt a szöveghez kapcsolódó figurális illusztrációkként készültek, míg a témát feldolgozó díszítőművészeti alkotás kivételnek számít. Amennyiben a történet egyes jeleneteit illusztráló képeket mind külön egységnek számoljuk – még ha közülük jó néhány önállóan nem is állja meg a helyét az Eurialus és Lucretia története ábrázolásként –, akkor mintegy 60 különböző könyvillusztrációról beszélhetünk. A 20. század első felében egyetlen díszítőművészeti alkotás, egy toszkán eredetű, Matteo di Giovanninak tulajdonított kelengyeláda (*cassone*) volt ismert (2. kép), amely tablószerűen mutatta be a Sienába látogató Zsigmond császár kíséretét.³ A második

¶ 1. Az egyes kiadásokról nyelvek szerint frissített bibliográfia olvasható 2023-ban megjelent monográfiámban, azok külön hivatkozásától a továbbiakban ezért helytakarékosági okokból eltekintek: MÁTÉ ÁGNES, *A sikertörténet folytatódik: Enea Silvio Piccolomini Historia de duobus amantibusának fordításai a 17–18. században*, Europica varietas Tokajensis – Dissertationes 2 (Budapest: L'Harmattan, 2023), 253–294. ¶ 2. Az általános versus specifikus jelene-tek fogalmát Stephanie Cain Van D'Elden könyvéből vettem, aki a Tristan és Isolde-történet jeleneteinek ábrázolásait csoportosította aszerint, hogy melyek azonosítják minden kétséget kizárólag a történetet. Ilyen jelenet szerinte például az, hogy Lancelot egy kardokból álló hídon kel át egy folyón. Stephanie CAIN VAN D'ELDEN, *Tristan and Isolde: Medieval Illustrations of the Verse Romances* (Turnhout: Brepols, 2016), 18–25. ¶ 3. Piero MISCIATTELLI, *Studi senesi: Con 57 illustrazioni* (Siena: Editrice La Diana, 1931), 73–86, a kép a 84–85. oldal közötti számozatlan táblán található. A kelengyeládák első nagy kutatója, Paul Schubring katalógusában még kifejezetten azt állította,

hogy Eurialus és Lucretia történetét más novellákhoz hasonlóan ugyan ismer-tek és olvasták, de a *cassone*-témák közé nem került be, csupán miniatúrákon ábrázolták. Ezért is volt fontos Misciattelli ellenkező előjelű felfedezése, és ezért különösen sajnálatos, hogy az általa bemutatott műalkotás ma lappang. Paul SCHUBRING, *Cassoni: Truhen und Trubenbilder der italienischen Früh-Renaissance: Ein Beitrag zur Profanmalerei im Quattrocento*, Bd. 1. Textband (Leipzig: K. W. Hiersemann, 1915), 139: „Auch die Bewältigung der großen und stimmungsvollen Landschaft gelingt in Siena nicht. Die Vorzüge liegen hier in der innerlichen, menschlichen Erzählungsweise, die nicht nur das Fernste nahe bringt sondern auch das Seltsame verständlich macht. Die Kultur est literarischer als in Florenz. Dazu kommt das Gibellinisch-Kaiserliche. Die zeitgenössische Novelle tritt zurück. Boccaccio, Sermini, Bandello, lassen so manche Liebesgeschichte in Siena erlebt werden und die Meisternovelle Papst Pius' II: Euryalus und Lucrezia spielt natürlich auch in Siena. Diese Dinge hat man nicht auf die Truhe gemalt; sie blieben der Miniatur überlassen.”

világháború előtt a párizsi Sulzbach család tulajdonában álló műtárgynak a mai lelőhelye ismeretlen.⁴

A kb. 60 figurális könyvillusztráció három csoportra osztható: kis részben teljesen kézzel festett miniaturák (kéziratokban és néhány nyomtatványban is előfordulnak), túlnyomó többségében fametszetes nyomtatott illusztrációk, illetve néhány kivételes esetben kézzel utólag kifestett fametszetes ábrázolások kísérik a latin és a különböző népnyelvű *Historia*-szövegeket.

Nyelvek szerint vizsgálva az illusztrált szövegtanúkat, szembetűnő a különbség a *Historia* latin, illetve különböző nemzeti nyelvű változatai között. A *Historia* latin szövegváltozatai csak kivételes esetben illusztráltak. Ilyen például a Bayerische Staatsbibliothek CLM 70 jelzetű kódexében az Eneas Silvius név miniatúrája, amely egy nőalakot ábrázol. Ritkasága miatt különlegesnek számít egy gazdagon festett, ma a Los Angeles-i J. Paul Getty Museum tulajdonában lévő, franciaországi eredetű kódex, MS 68 (3. kép), amelynek azonban mind a szövege, mind a miniatúrái befejezetlenek maradtak. Tudomásom szerint a *Historia* latin nyomtatott hagyományának csupán egy tagja tartalmaz metszetes borítóillusztrációt, a H 221 kiadás [Delft, Jacob Jacobszoon van der Meer vagy Christiaan Snellaert, 1486-1491]⁵ (4. kép). Előfordult ugyanakkor, hogy egyes olvasók a *manciola*-t

meghaladó képi ábrázolásokat rajzoltak a lapszélre az egyes kiadásokban. Például a Hain 228 (Strasbourg: [Heinrich Knobloch], 1476)⁶ kiadás általam vizsgált cambridge-i példányában az aranygyapjat őrző sárkány említésekor egy ismeretlen olvasó odarajzolt egy sárkányként azonosítható állatot a margóra.

Az Eurialus és Lucretia történetét feldolgozó korai fordítások a latin szövegváltozatokhoz képest nagyon gyakran illusztráltak. A különböző nemzeti nyelveken készült, kéziratok, illetve nyomtatott *Historia*-fordítások közül csupán a spanyol és a lengyel nyelvű verziókból nem ismerünk illusztrált példányt.⁷ Másik szempontból megvilágítva a kérdést, azt mondhatjuk, hogy német, olasz, francia, angol, magyar és dán nyelven is létezik legalább egy figurális ábrázolást tartalmazó *Historia*-fordítás.

Az illusztrációkat csoportosíthatjuk aszerint is, hogy csupán egy-egy borítóillusztrációt tartalmaznak, vagy több- illetve sokjelenetes, képregényszerű ábrázolásokat. Mindkét csoportban találunk olyan ábrázolásokat, amelyek Eurialus és Lucretia történetét más szerelmi tematikájú történetekkel hozzák összefüggésbe. Ilyen például az a *Historia* illusztrációi között egyedülálló miniatúra, amely Petrarca *Triomfi*jával társítja a sienai szerelmesek történetét, a Venetói Névtelen olasz fordítását tartalmazó kódex címlapján, amely ma a Biblioteca Nazionale

4. A Sulzbach-gyűjtemény egyes részeit Londonban magángyűjtőknek árverezték el, más részei talán az Egyesült Államokba kerültek a Museum of Jewish Heritage gyűjteményébe. A fellelhető adatokból arra következtetek, hogy a gyűjteménynek legalább egy része a II. világháború alatt elkobzott francia zsidó vagyonhoz tartozott, és a sorsa feltáratlan. Az általam ismert művészeti albumokban a Misciattelli által bemutatotthoz még csak hasonló *casone* sem lehetett fel. 5. MÁTÉ, *A sikertörténet...*, 274. 6. MÁTÉ, *A sikertörténet...*, 275. 7. A spanyol illusztrált kiadás hiányáról lásd alább a 29. jegyzetet. Lengyelországban a Stanisław z Bochnie Gąsiorek nevéhez kötődő *Fortuna abo Szczęście* címen ismert sorsvetőkönyvnek egy kb. 1649-ben megjelent csonka és egy 1665-ben megjelent teljes kiadását tartják számon. Ezekben a szerelem (*miłość*) kérdésre felelő válaszok fölött látható a lovon ülő Eurialus, amint a magas ház kapuja felett nyíló ablakon kitekintő Lucretiára felnéz. A metszet megjelent: Stanisław z Bochnie GĄSIOREK, *Fortuna abo Szczęście*, oprac. Justyna KILIAŃCZYK-ZIĘBA (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, cop. 2015), 92. Az 1649-es kiadás elérhető online is, hozzáférés: 2023. 10. 10., <https://polona.pl/item-view/68031662-8385-4de0-b8e1-e651e0dc4e00?page=8>. A kritikai kiadás készítője, Justyna Kiliańczyk-Zięba szerint a mű első megjelenése az 1531 körüli évekre tehető (GĄSIOREK, *Fortuna abo...*, 13–14). A metszetek pontos előképét Kiliańczyk-Zięba nem tudta azonosítani. Az általa hivatkozott, Tammaro de Marinis által összeállított katalógusban valóban nincs hasonló illusztráció sem, csak olyanra találunk példát, hogy egy adott kérdésnél a kockatábla bordűrjén mitológiai alakokat ábrázolnak, például Paris ítéletét vagy Daphne babérfává változását. Vö. Tammaro DE MARINIS, „Le illustrazioni per il libro de le sorte di Lorenzo Spirito”, in Tammaro DE MARINIS, *Appunti e ricerche bibliografiche*, 69–83, tavole LXXII–CXLIII (Milano: Hoepli, 1940), tavola CXXXIV. sz. Engem a férfi figura megformálása a lengyel illusztráción

leginkább a Niklas von Wlye német *Historia*-fordításának (Strasbourg: Johann Bryse, 1510) kiadásából fennmaradt egyetlen illusztrációjára emlékeztem, amelyet a British Museumban őriznek BL E, 7.511 jelzetten. Hozzáférés: 2023. 10. 10., https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_E-7-511. Bár az az illusztráció sem a pontos előképe a lengyel ábrázolásnak, én német metsző ihletését feltételezem a lengyel mintájaként. Egy másik lengyel szerző, Jan Gawiński (kb. 1622–1684) neve alatt fennmaradt másik sorsvetőkönyvben a korábbiól eltérően a metszetek, így Eurialus ábrázolása is. Jan GAWIŃSKI, *Fortuna albo szczęście* (Kraków: Michał Dy-szewski, 1744), E2r. Hozzáférés: 2023. 10. 10., <https://polona.pl/item-view/bdc32269-43da-4121-82cd-a61c3bfeff2d?page=26>. A férfi ugyan lovon ül, de a nő egy ház kapuján lép ki, nem egy emeleti ablakból tekint le. Ebben a kiadványban az Eurialust ábrázoló metszet már nem a szerelem, hanem a barát (*przyjani*) kérdésre vonatkozó válaszok felett található. Úgy tűnik fel, mintha a 17. századi kiadványban még emlékeztek volna az Eurialus-figurának Piccolomini *Historiájához* kötődő szerepére, ezért tették alakját a szerelemre vonatkozó kérdéshez. Ez a kapcsolat a 15. századi novellaszerzők és szerzője között a 18. századra azonban mintha elhalványult vagy feledésbe merült volna Lengyelországban, ezért visszatértek a klasszikus vergiliusi Eurialus alakjához és a hozzá kötődő „barátság” értelmezéshez a kései sorsvetőkönyvben. Nem tudjuk, hogy az 1531 körül és az után, a 16. század folyamán megjelent lengyel sorsvetőkönyvekben már benne volt-e Eurialus figurája. Az azonban bizonyos, hogy a lengyel *Historia*-fordításnak ma ismert két kiadása (post 1580 és kb. 1607) nem tartalmazott illusztrációt (vö. MÁTÉ, *A sikertörténet...*, 294). Arra következtethetünk tehát, hogy Lengyelországban Piccolomini Eurialus-figurája és a Krzysztof Golian nevéhez fűződő lengyel *Historia*-fordítás egymástól különálló életet élt. Amint látható, jelenleg a rekonstrukcióban elég sok a kérdőjel.

Centrale di Firenze Magliabechiano VI 39 jelzetű kötet. Az erősen rongálódott képen egy diadalkocsin lángok nyalta oszlopon álló Amor felfelé nyilaz az ablakban álló Lucretiára, miközben az asszony letekint a lovon közeledő Eurialusra. A három figura egyenlőszárú háromszöget zár be. Ehhez az illusztrációhoz hasonlóan találunk a *Triomfi* ábrázolásainak katalógusában, amely szintén firenzei mester munkája.⁸ Az olasz nyelvű nyomtatványok között pedig a nő-férfi-nyúl-kutya nyilazó Amor figuráit felvonultató címlapillusztráció⁹ (5. kép) az *Apollonio di Tiro* és a *Libro nuovo delo innamoramento di Galvano* című kiadványokkal kapcsolja össze az Alessandro Braccesi által toszkán nyelvjárásban készített Eurialus és Lucretia fordítást. A 3 különböző történet összesen legalább 5 alkalommal jelent meg ezzel az illusztrációval.¹⁰

A sokjelenetes, képregényszerű illusztrációk csoportjára is jó példa Alessandro Braccesi olasz fordításának két korai kiadása. Ennek az olasz fordításnak két külön kiadása jelent ugyanis meg (Firenze, s. t., s. a. és Firenze, Piero Pacini, s. a.)¹¹ legalább két olyan illusztrációval, amelyek lehetnének akár Guiscardo és Ghismonda történetének ábrázolásai is. Az első képen balról a nyilazó Amor a nőalak hátát célozza meg, miközben ő a kép jobb oldalán álló férfitől egy annak csípővonalát alatt tartott, egyértelműen fallikus szimbólumként szolgáló papírtekercset vesz át (6. kép). A papírtekercs lehetne az a tűz hevítésére szolgáló „fuvalló”, amelybe a boccaccio-i történetben Guiscardo a levelet rejtí Ghismonda

számára.¹² A másik képen¹³ egy fiatal nő udvarlója ölében ül egy elfüggönyözött hálórészben, miközben a függöny mögül, a kép bal oldalán egy idősebb férfialak leskelődik utánuk (7. kép). A fiatalok után leskelődő, *voyeur*-pozícióban látható férfi lehetne Ghismonda történetében a hercegnő idős apja, Tancred király, míg Piccolomini történetében a figura talán Sosias, a szolga alakjaként interpretálható. Csakhogy, ha a Piccolomini történetében valóban a szerelmeseket segítő Sosias ez a figura, akkor a szöveg értelmében a szolgának figyelmeztetésével meg kellene szakítania a randevút,¹⁴ majd a megérkező férjet kellene látnunk. Ez utóbbi példa rámutat, hogy a szöveg és a képek összhangja nem mindig áll fenn, gyakran előfordul, hogy a szerelmi tematika csak lazán kapcsolja össze őket. A Pacini által kiadott illusztrációkkal ellátott olasz Ghismonda-nyomtatványt nem ismerem, s olyat már Kristeller 130 évvel ezelőtt megjelent katalógusa sem regisztrált.¹⁵

A Historia specifikus jelenetei: mi történik, hol történik?

A kb. 60 figurális ábrázolás közül talán 10 olyan kép van, amelyek a *Historia de duobus amantibus* specifikus jeleneteit örökítik meg, és nem csupán embereket ábrázolnak, akik egymással társalognak különböző hátterek előtt. Ilyen specifikus jelenet, amely egyértelműen azonosítja a sienai szerelmesek történetét, például az, amelyben Eurialus gabonahordó béreslegénynek álcázza magát és

¶ 8. Tér és kompozíció tekintetében legalább hasonló illusztráció témája a kosárban a házfalon lógó Arisztotelész legendája, amely egy, a firenzei Biblioteca Riccardiana tulajdonában lévő kódexben található meg. Victor Masséna ESSLING és Eugène MÜNTZ, szerk., *Pétrarque: ses études d'art, son influence sur les artistes, ses portraits et ceux de Laure, l'illustration de ses écrits* (Paris: Gazette de Beaux-Arts, 1902), 116. ¶ 9. Max SANDER, *Le livre à figures italien, depuis 1467 jusqu'à 1530: essai de sa bibliographie et de son histoire*, 5 köt. (Milan: Hoepli, 1942), 50. sz. Valamint Ruth MORTIMER, *Harvard College Library, Department of Printing and Graphic Arts: Catalogue of Books and Manuscripts, Part 2: Italian 16. Century Books* (Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 1964), 554, 385. sz. Egyszerű „Scena amorosa” megjelöléssel, konkrét műhöz kötés nélkül a kép megjelent továbbá: Paolo TOSCHI, *Stampe popolari italiane* (Milano: Electa Editrice, 1984³), 231, 160. sz. ¶ 10. MORTIMER, *Harvard...*, 554, 385. sz. Egy másik illusztráció, amelyen a kép bal oldalán álló férfi egy hatalmas váza virágból egy szálát nyújt át az asszonynak, az *Uberto e Filomena*-történettel kapcsolja össze a Braccesi-féle olasz fordítást. Paul KRISTELLER, *Early Florentine Woodcuts: With an Annotated List of Florentine Illustrated Books* (London: Kegan Paul and Co., 1897), Illusztrációk 11, 13. sz. (Az oldalszámozás újrakezdődik az illusztrációkat bemutató mellékletben!) Továbbá: A. Hyatt MAYOR, *Prints and People: a Social History of Printed Pictures* (New York: The Metropolitan Museum of Arts, 1971), 159. A Metropolitan Museum oldaláról *open access* is. Hozzáférés: 2023. 10. 10, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/>

355377. ¶ 11. KRISTELLER, *Early Florentine Woodcuts...*, 129–130, 330a. sz. és 330b. sz. Vö. SANDER, *Le livre à figures italien...*, 5664. sz. és 5665. sz.

¶ 12. KRISTELLER, *Early Florentine Woodcuts...*, 129, 330a. sz., iii. illusztráció: „A youth handling a roll of paper, on the l[eft] Amor shooting (thin-lined style).” A képet közli: SANDER, *Le livre à figures italien...*, 667. sz. ¶ 13. KRISTELLER, *Early Florentine Woodcuts...*, 129, 330b. sz., ix. illusztráció: „A young man seated on a bed with a girl on his knees, an older man peeping from behind the curtains of another bed to left.” A kép megjelent: Andrea BAYER, szerk., *Art and Love in Renaissance Italy* (New York: The Metropolitan Museum of Art-Yale University Press, 2006), 198–199, 98. sz. A Metropolitan Museum oldalán *open access* is. Hozzáférés: 2023. 10. 10, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/355377>. ¶ 14. „Tum Sosias ante hostium pulsans: Cave te, inquit, amantes. Nescio quid rerum quaerens Menelaus huc festinat. Tegite furta vestra dolique virum fallite.” MÁTÉ Ágnes, *Egy kora újkori sikerkönyv története: 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből* (Budapest: reciti, 2018), 273. ¶ 15. A konferencia vitájában Lovas Borbála is megerősítette, hogy ilyen Ghismonda-illusztrációval ő sem találkozott a témában végzett kutatásai során. Hozzászólását itt is köszönöm. Vö. LOVAS Borbála, „Gismunda és Guiscardo: Egy történet arcai Boccacciótól a barokkig”, in *Boccaccio et al. on fiatal kutatók konferenciája: Tanulmánykötet*, szerk. DOBOZY Nóra Emőke, LOVAS Borbála és SZILÁGYI Emőke Rita, Arianna könyvek 2 (Budapest: ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009), 75–82.

zsákot vesz a vállára,¹⁶ vagy amelyben Lucretia kidobja az ablakon az ékszeresládát, hogy Menelaus és Bertus leszaladjanak érte az utcára¹⁷ és összeszedjék a tartalmát (8. kép).¹⁸ Eddig összesen öt olyan illusztrációt találtam, amelyek intim helyzetben, a szexuális együttlétre elég nyíltan utalva mutatják a párt. Ezekből egyet fentebb már bemutattam: a firenzei Piero Pacini nyomdájában készültek, és egymás karjaiban ábrázolják Eurialust és Lucretiát előbb ruhában (7. kép), majd szemérmesen takaró alatt¹⁹ (9. kép). A harmadik kép a korai angol nyelvű, valószínűleg 1515-ben, Jan van Doesborch antwerpeni nyomdájában készült és csupán nyolcoldalnyi töredékben fennmaradt *Historia*-fordításban jelent meg: a párt álló helyzetben, felöltözve ábrázolja, amint csókolóznak, de a mögöttük látható ágy világosan utal a folytatásra (8. kép bal felső mezője). A másik képpár egy kézzel utólag miniált francia nyomtatvány Octovien de Saint-Gelais fordításából (Párizs, Antoine Vêrard, kb. 1493), amelyet VIII. Károly francia király számára készítettek, és amely ma a British Library tulajdonában van (10. kép).²⁰ Ebben a privát közegnek szánt dedikációs példányban a jelenet egyértelműségét a második képen szemérmesen behúzott ágyfüggöny leplezi el. Fontos szempont lehet, hogy míg Itáliában nyomtatásba is került, tehát a nagyközönség számára elérhetővé és világosan láthatóvá vált egy ilyen ágyjelenet, addig a magánhasználatra szánt francia nyomtatványt csak utólag festették ki.

A szexualitásra utaló jelenetek ábrázolásának lehet köze az egyes kultúrák „vérmérséklete” közötti különbségekhez is. Az imént bemutatott olasz és francia illusztrációkhoz képest jóval szofisztikáltabb a szexuális utalás az egyik német kiadásban megjelent ábrázoláson (Worms, Gregor Hofmann, 1550), amely a dúcok cseréjével lényegében ugyanabban a beszélgető helyzetben ábrázolja Pandalust és Eurialust (11. kép), mint amely beállítás Eurialus és Lucretia esetében az intim együttlétet szimbolizálja (12. kép). A lényeges eltérésre a két szituáció között a Lucretia mögött látható baldachinos ágy mutat rá.

A német illusztrált kiadások a kezdetektől a térkezeléssel szimbolizálják a helyzet intimitását. A jeleneteket rendszerint utcaképbe helyezik, ahol a figurák a nyílt utcán, vagy az emeletes házakon az erkélyen, vagy emeleti szobában vannak elhelyezve, illetve úgy ábrázolják őket, mintha mi nézők a ház belső tereibe az ablakon vagy az ajtón át látnánk be. Ilyen perspektívából látjuk a kocsmázókat és Eurialust, amint levelet ír (13. kép), vagy Lucretiát, amint a nyílt utcán tépi szét a kerítőnő által átadott levelet (14. kép). Ehhez képest az igazi magánbeszélgetés Eurialus és Pandalus között (11. kép), valamint a pár randevúja kifejezetten szobabelsőben kapnak helyet az imént már idézett képeken (12. kép). Az eredeti történetben domináns titkolózás, az eseményeknek a privát terekben való rejtegetése, valamint a relatíve kevés segítő bevonása (már ahhoz az eshetőséghez képest, hogy egész Siena, illetve az egész Szent Római Birodalom tudomást szerez a viszonyról)²¹ arra is szolgál, hogy fokozza a két szerelmes érzelmeinek hevességét. Azzal, hogy a privát térből a nyílt térbe helyeznek számos jelenetet, ezek az illusztrációk mintha erkölcsi kiigazítást is végrehajtanának a történeten: az izgalmas, titkos viszony helyett az emberi kapcsolatokat felett gyakorolt társadalmi kontroll fontosságára teszik a hangsúlyt.

A magyar *Eurialus és Lucretia históriája* 1592-es kolozsvári kiadásának borítóillusztrációja is belső térben mutatja a párt (1. kép). A férfi éppen belép a nő szobájába, amely azonban a földszinten foglal helyet: nem látunk lépcsőket, mint például a korábban bemutatott 1515-ös angol anonim fordítás illusztrációján (8. kép jobb oldalán), és a kép elrendezése nem utal arra, hogy Lucretia emeletes házban lakna. Hacsak a kép jobb oldalán, egy virágzó faként azonosítható részlet nem azt akarja kifejezni, hogy a szoba magasan, lombkoronaszinten helyezkedik el. A testi intimitásra is egyértelműen utal az erdélyi kiadvány metszője: Lucretia ruhája megbontva, bal mellét kezében tartva kínálja szerelmét Eurialusnak.

¶ 16. „...pergit igitur, ingressusque Lucretiae domum, frumento se oneravit, positoque in horreum tritico ultimus descendendum fuit.” MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 272. ¶ 17. „Subitoque decurrens, tamquam vellet aperire cistellam, latenter illam deorsum impulit [...]. Motus hoc facto Menelaus Bertusque una repente in vinculum se praecipitant.” MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 275. ¶ 18. Közli: Piet FRANSSEN, „Jan van Doesborch and the History of Eurialus and Lucretia”, *Dutch Crossing* 45, 3. sz. (2021): 216–240, 220, doi:10.1080/03096564.2019.1617182. ¶ 19. KRISTELLER, *Early Florentine Woodcuts...*, 129, 330b. sz., xii. illusztráció: „Lovers in a bed embracing each other.”

¶ 20. Közli: Federico POLETTI, „Tra Griselda e Lucrezia: l'eroina d'amore nell'immaginario medievale e umanistico. Percorsi letterari e figurativi tra Boccaccio, Petrarca e Piccolomini”, *Rara Volumina* 1 (2003): 5–24, 16. ¶ 21. „Nec apud Italos solum tua fama clauditur, sed et Teutones et Pannonii et Bohemi et omnes Septentrionis populi tuum nomen agnoscunt. Quodsi ego te rapiam, mitto decus meum, quod tui causa flocci facerem: qua ignominia tuos afficeret necessarios? [...] quis rumor exiret in orbem?” MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 299.

Író nő-e Lucretia?

Eurialus és Lucretia történetének első felében a pár közötti levélváltásokat olvashatjuk, a levélírás és -olvasás tehát az események központi eleme. A magyar borítóillusztráción a Lucretia asztalán látható tintatartó és tollszár, valamint egy összetekert papír utal a levelezésre. Ezeknek a tárgyaknak a jelenléte a képen motiválta, hogy jelen dolgozatnak a fő kérdését szisztematikus vizsgálat tárgyává tegyem: a *Historia de duobus amantibus* szövege alapján írástudó, és a mitológiában jártas hősnő ikonográfiája alapján valójában író nő-e? A rövid válasz az, hogy nem. A különböző ábrázolásokon sokszor látjuk Lucretiát levéllel a kezében, amint átveszi Sosiastól vagy átadja neki azt (3. kép), vagy éppen összetépi a kerítőnőtől kézbesített első levelet, sőt, a dán fordítás egyik illusztrációján egy szabadtéri tűzrakásba hajítja a papírcafatokat (14. kép). Mellékesen jegyzem meg: az az aktus, hogy Lucretia meg is köpködi a levél darabjait, képi ábrázolást sehol sem kap, még az olasz fordításokban sem. Mint legutóbbi monográfiámban kifejtettem,²² az elutasításnak ez a durva módja csak a Boccacciohoz szokott olasz fordítások szövegében maradt benne, a többi nyelven alkotó fordító szemérmesen elhallgatta Lucretiának ezt a gesztusát. A gesztus képi megjelenítése azonban, úgy tűnik, még Itáliában sem tűrte a nyomdafestéket.

Egy kivételtől eltekintve, amelyről a következő alfejezetben lesz szó, soha nem ábrázolják Lucretiát írópultnál vagy asztalnál ülve, amint levelet ír. Eurialust azonban láthatjuk írás közben a különböző területekről származó és eltérő ábrázolási hagyományokat követő illusztrációkban is. Például a franciaországi eredetű Los Angeles-i kéziratnak a *Historia* szövegét megnyitó miniatúrája csupa férfit mutat írás közben, egy képbe sűrítve a szerző, a címzettek, Mariano Sozzini és Kaspar Schlick, valamint értelmezésem szerint Eurialus írói tevékenységét is, miközben Lucretia a háttérben egy ablaknyílásban ülve társalog (15. kép). Az Eurialus első levelét kísérő miniatúra ugyanabban a kódexben Lucretiát csak úgy ábrázolja, mint olvasót (3. kép). A worms-i 1550-es német nyelvű

kiadásban az illusztráció Eurialust egy emeleti szobában írva ábrázolja, míg Lucretia a szemben lévő ablakban passzívan állva várja, hogy történjen valami (13. kép). A dán fordítás saját belső szobájában mutatja Eurialust, aki asztalnál ülve fejezi be az írást a levélre várakozó Sosias társaságában (16. kép). Azért tartom fontosnak hangsúlyozni, hogy az illusztrációkon Lucretia szinte soha nem látszik írói helyzetben, mert a latin szövegben jellemző erőviszonyokat ez a fajta képi elhallgatás felborítja Eurialus javára. Piccolomini ugyanis Lucretiát mint gyors észjárású, tetterre kész és művelt asszonyt mutatja be, aki testi szépsége mellett tanultságával, „doctrinam tuam,”²³ is meghódítja Eurialus szívét. Igaz, hogy Lucretia latinul nem tud, ezért Eurialusnak kell alkalmazkodnia hozzá, és olaszul megtanulnia a kedvéért, de az asszony saját anyanyelvén írt leveleiben gond nélkül vonultatja fel például az idegen szeretőktől elárult hősnők mitológiai példatárát. A szöveg szerint aktív és kezdeményező Lucretia figurája a képi világban inkább passzív szereplőként tárul a néző szeme elé.

A kolozsvári 1592-es históriás ének kiadás borítóillusztrációja (1. kép) azzal, hogy a nő szobájába helyezve mutat az asztalon heverő írószerszámokat, az egyik legtöbb utalást teszi Lucretia írástudó voltára a *Historia* ikonográfiai hagyományában. Ez a tény azért is különösen fontos, mert a kép készítője, az erdélyi szász metsző, Jacobus Lucius Coronensis/Cibiniensis/Claudiopolitanus Transylvanus munkássága egyértelműen a német fametszők tradíciójához csatlakozik.²⁴ Jacobus Lucius wittenbergi tanulmányai során 1550-től az idősb Lucas Cranach műhelyében sajátította el a fametszés fortélyait, majd Rostockban működött (1568–1578), és végül az újonnan alapított egyetem nyomdásza lett Helmstedtben, 1578 novemberétől 1597-ben bekövetkezett haláláig.²⁵

Jacobus Lucius Lucretia-illusztrációjának előképei lehettek azok az ábrázolások, amelyek közül az utolsó, 1605-ös kiadáshoz jutottam hozzá, és amely Odera-frankfurtban jelent meg Friedrich Hartman nyomdájában.²⁶ A figurák és a belső terek ábrázolása ezeken az alkotásokon hasonlóságokat mutat ugyan, de egyértelmű,

§ 22. MÁTÉ, *A sikertörténet...*, 110–112. § 23. „Si meum minuere amorem volebas, non oportuit doctrinam tuam ostendere.” MÁTÉ, *Egy kora újkor...*, 263. § 24. Ahogyan ezt részben egymástól függetlenül WALDAPFEL József, „Egy népkönyv illusztrációinak vándorlása (tizenkettő képpel)”, *Magyar Könyvszemle* 81, 1. sz. (1965): 64–69. és SOLTÉSZ Zoltánné, *A magyarországi könyvdisztés a XVI. században* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 62–68. is megállapították. § 25. Luciusról újabb, a korábbi kutatások összefogla-

lásával, látszólag Soltész Zoltánné munkásságának ismerete nélkül: NORBERT BUSKE, *Jakob Lucius die Ältere Formscheider, Zeichner für den Holzschnitt & Drucker und seine Verbindungen zur Barther Druckerei* (Berlin: Thomas Helm Verlag, 2001). § 26. Egyik német ábrázolási hagyománynak sincs szisztematikus feldolgozása, és a kiadások többsége nem érhető még el a digitális könyvtárakban.

hogy Jacobus Lucius csak ihletesként használta a német nyomtatványokat, nem egy konkrét képet metszett újra valamelyik kiadványból. A kiválasztott két példában azt látjuk, hogy Sosias levelet hoz Lucretiának (17. kép), illetve hogy Eurialus és Lucretia az asszony szobájában találkoznak, amint arra a kép bal oldalát elfoglaló baldachinos ágy utal (18. kép). Amíg tehát az erdélyi szász metsző munkája nem pusztá utánczás, addig a rostocki kiadásokban fennmaradt dán fordítás illusztrációi egyértelműen jobb-rosszabb minőségű újrametszései azoknak a német metszeteknek, amelyek az említett 1605-ös ode-rafrankfurti kiadvánnyal fejeződtek be. A dán illusztrációk német előképeit már 1923-ban Richard Jacob Paulli,²⁷ a dán *Historia*-fordítás modern kiadásának készítője azonosította. Az egymás mellé állított metszeteken a német 1605-ös (19. kép), illetve az 1594-es rostocki dán kiadásból (20. kép) láthatjuk ugyanazt a jelenetet.

Író nők a 15–16. századi könyvillusztrációk világában

A *Historia* illusztrációs hagyományát vizsgálva számomra meglepő volt, hogy Lucretia írástudásának a szövegben megfigyelhető jelentősége ellenére a képi megjelenítésekben ennyire utalásszerű csupán a hősnőnek ez a képessége. Eddig csupán egy kiadványban, az Anthitus la Favre francia fordításának 1537-es [Lyon, Denis de Harsy] kiadásában (21. kép) találtam olyan illusztrációt, amelyik a főhősnőt írás közben ábrázolja. Amikor keresni kezdtem azokat a szövegeket, amelyek illusztrációiban egyáltalán helyet kaphatott egy írás közben ábrázolt nőalak, a francia közegből származó ábrázolások felé fordult a figyelmem. Azt találtam, hogy a francia kódexfestészetben már a 15. század utolsó harmadától kezdve hagyománya volt olyan klasszikus „író nőket” munka közben ábrázolni, mint Falconia Proba ókeresztény szerzőnő, vagy

Ovidius *Heroides* című művének szereplői Octovien de Saint-Gelais francia fordításában.²⁸ Később, már a 16. század folyamán Macé de Villebremes *Hystoire romain de la belle Clériande* történetének címszereplője és François Habert munkájának, a *La jeunesse du Banny de Liesse* című műnek a főhősnője is csatlakozott ehhez az illusztrált író női társasághoz.

Az 1490-es évek végén egy másik olyan szerelmi tárgyú novella is hódító útjára indult Nyugat-Európában, amelyben a Piccolomini *Historiájához* hasonlóan központi szerepet játszik a férfi és a nő, Leriano és Laureola közötti levelezés. A kasztíliai Diego da San Pedro *Cárcel de amor* című munkájáról van szó, amely már 1493-ban Zaragozában megjelent illusztrációkkal, de az itt bemutatott metszetek az 1496-ban Burgosban nyomtatott kiadásból valók (22. kép).²⁹ Ezt a történetet katalánra (1493), majd olaszra (1514), ezt követően franciára is lefordították (1525), végül a 16. század közepén elérte az angol partokat is (kb. 1548).³⁰ A német nyelvterületre fordítás formájában ez a mű azonban nem jutott el. A *Cárcel de amor* 1650-ig különböző nyelveken megjelent mintegy 73 kiadása között minden nyelven létezett legalább egy illusztrált kiadvány is, de az illusztrációk szisztematikus feldolgozását a fordításokat monografikus formában tárgyaló Emily C. Francomano sem vállalta magára.³¹ Számunkra mindebből az a fontos, hogy a francia területeken volt hagyománya annak, hogy hősnőket íróként ábrázoljanak. A fentebb említett 1537-es francia Lucretia-kiadásban található illusztrációnak (21. kép) a közvetlen előképét azonban ennek ellenére sem sikerült eddig megtalálnom. A *Cárcel de amor* egyetlen metszetes francia fordításában, amely 1525-ben jelent meg Párizsban, nincs olyan ábrázolás, amely a főhősnőt, Laureolle-t, levélírás közben ábrázolná.

¶ 27. Richard Jacob PAULLI, *Danske Folkebøger fra det 16. og 17. Århundrede*, 9. köt. (København: Gyldendal, 1923), 312–313, 12. és 13. ábra. ¶ 28. Myra DICKMAN ORTH, *Renaissance Manuscripts: the Sixteenth Century*, 1. köt. (London: Harvey Miller Publisher, 2015), 28–29. A női alkotók ábrázolásának a női kódexfestő inasok alkalmazásával való összefüggéséről képekkel: Richard H. ROUSE és Mary A. ROUSE, *Renaissance Illuminators in Paris: Artists and Artisans 1500–1715* (London: Harvey Miller Publishers, 2019), 110–118. ¶ 29. A *Cárcel de amor* néhány kiadása ugyanahhoz a Cromberger családi nyomdához kötődik, mint ahol Piccolomini *Historiájának* névtelen, kasztíliai spanyol nyelvű fordításának, a *Hystoria muy verdadera* rövid címen ismert műnek a legtöbb kiadása is napvilágot látott. A Cromberger nyomda azonban csak borítóillusztrációval adta ki még a más spanyol nyomdák által gazdag metszetekkel ellátott *Cárcel de amor* is, így talán nem csoda, hogy

náluk a spanyol Piccolomini-fordítás sem kapott illusztrációt. Az a tény tehát, hogy a spanyol Piccolomini-fordításnak nincs illusztrált verziója, véleményem szerint a Cromberger nyomdászok döntésén alapult. A két mű kiadási időrendje a sevillai Cromberger kiadóban a következő: *Cárcel de amor* 1509 [metszetes címlap], *Hystoria muy verdadera* 1512, *Cárcel de amor* kb. 1511–1515, *Cárcel de amor* 1515 [metszetes címlap], *Hystoria muy verdadera* 1524, *Cárcel de amor* 1527 [metszetes címlap], *Hystoria muy verdadera* 1530. A két mű kiadásainak időrendjéhez lásd Emily C. FRANCOMANO, *The Prison of Love: Romance, Translation and the Book in the Sixteenth Century* (Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2018), 234–235; MÁTÉ, *A sikertörténet...*, 288. ¶ 30. FRANCOMANO, *The Prison of Love...*, 234–237. ¶ 31. FRANCOMANO, *The Prison of Love...*, 234–238.

Ahogymonográfiámban bemutattam,³² Piccolomini *Historiájának* a francia nyelvterületen készült a legtöbb különböző fordítása. 9 szerzői név alatt 8 fordító munkája került kiadásra Franciaországban, s ezen belül Anthitus la Favre fordítását nyomtatták ki a legtöbb alkalommal. La Favre munkájának nyolc kiadása közül azonban eddig csak hármát láttam, így a többinek az illusztrációiról egyelőre nem tudok számot adni.

Ennek az alfejezetnek, valamint a dolgozatnak általában az a legfontosabb állítása tehát, hogy bizonyos történetekhez kötődve valóban léteztek író nőket ábrázoló könyvillusztrációk, de ezek szűkebb körben, a francia miniátorok és könyvkiadók által dominált területeken voltak jellemzőek. További vizsgálatot igényel, hogy a német területeken legalább a klasszikus kultúrához sorolható Falconia Proba és Ovidius *Hősnők levelei* kaptak-e író nőket ábrázoló illusztrációkat, vagy ez az ábrázolásmód Európának azon a területén teljességgel hiányzott. A kolozsvári 1592-es *Eurialus és Lucretia históriája* borítóillusztrációja szempontjából a német ábrázolási hagyomány a döntő. Annak fényében, hogy Jacobus Luciust milyen művészi hatások érték választott hazájában, véleményem

szerint az erdélyi szász metsző saját leleményének tekinthető, hogy a női főhős íráskészségére és a levélírásnak a történetben betöltött jelentőségére egyáltalán utalást tett a sűrítő jellegű címlapillusztráción.

Összefoglalás

Jelen dolgozatban egy készülő monográfia legfontosabb szempontjaiból adtam ízelítőt, a már rendelkezésre álló gyűjtésből erősen válogatva az itt bemutatott képanyagot. Figyelmem középpontjában az 1592-ben íjf. Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájában megjelent históriás ének címlapillusztrációjával kapcsolatba hozható ábrázolások álltak ugyan, de igyekeztem felvillantani azokat a különbségeket is, amelyek az egyes nyelvterületekhez kötődnek az Eurialus és Lucretia történetének ikonográfiai hagyományában. Lábjegyzetben magyarázatot próbáltam adni arra is, hogy az európai körképből miért hiányozhatnak az illusztrált spanyol, illetve lengyel nyelvű *Historia de duobus amantibus*-fordítások. A dolgozat összességében egy második évtizede tartó anyaggyűjtésről szóló előzetes beszámoló kívánt lenni.

Képmelléklet

1. kép: Az RMNy 693 (Kolozsvár, íjf. Heltai, 1592) címlapillusztrációja. Eurialus és Lucretia randevúja. Forrás: MTA KIK Régi Könyvek Gyűjteménye, RM I 4r 177. „A szerelem költői” c. konferenciára készült facsimile kiadvány az MTA Könyvtár unicum példányát reprodukálja. Balassi Kiadó, 2004.

³² MÁTÉ, *A sikertörténet...*, 87.

2. kép: Matteo di Giovanniniak tulajdonított *cassone* a *Historia de duobus amantibus* jeleneteivel. Egykor Párizs, Sulzbach gyűjtemény, mai lelőhelye ismeretlen. Forrás: MISCIATELLI, 1931.

3. kép: Eurialus elküldi első levelét
Lucretiának.
J. Paul Getty Museum, Los Angeles,
Ms 68, fol. 30.
Open access:
[https://www.getty.edu/art/
collection/object/108HXN](https://www.getty.edu/art/collection/object/108HXN)

4. kép: Címlapillusztáció a H 221 jelű ősnymtatványból. Eurialus és Lucretia randevúja. Forrás: Uppsala UB Ink. 34:39 fol. 2.

5. kép: Alessandro Braccesi olasz fordításának címlapja a Milano, Leonardo Vegio, 1510. december 18. kiadásból. Nyúl, Lucretia, kutya, Eurialus, nyilazó Amor alakjaival. Forrás: SANDER, 1942, nr. 50.

6. kép: Alessandro Braccesi olasz fordításának Firenze, s. t., s. a. kiadásából a Kristeller által leírt 330a. iii. számú illusztráció. Eurialus egy papírtokercset nyújt át Lucretiának, miközben Amor nyilat lő ki rá. Forrás: SANDER, 1942, nr. 667.

7. kép: Alessandro Braccesi olasz fordításának Firenze, Piero Pacini, s. a. kiadásából a Kristeller által leírt 330b. ix. illusztráció. Lucretia Eurialus ölében. Open access: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/355377>.

8. kép: Az 1515-ös, töredékes angol fordítás illusztrációi. Eurialus béreslegénynek öltözik. Eurialus és Lucretia együttléte. Megérkezik Menelaus és Bertus. Lucretia kihajítja az ékszeresládikát az ablakon. Eurialus elbújik az ágy melletti rejtekhelyre. Forrás: FRANSSEN, 2019, 220

9. kép: Alessandro Braccesi olasz fordításának Firenze, Piero Pacini, s. a. kiadásából a Kristeller által leírt 33ob. xii. illusztráció. Eurialus és Lucretia együttléte.

Open access: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/355377>

10. kép: Kézzel utólag miniált példány Octovien de Saint-Gelais francia fordításának Párizs, Antoine Vérard, kb. 1493 kiadásából. Eurialus és Lucretia együttléte. Forrás: POLETTI, 2003, 16.

11. kép: Niklas von Wyle német fordításának Worms, Hofmann, 1550 kiadásából. Eurialus és Pandarus beszélgetése.

Open access:

access.bl.uk, Identifier: Digital store 8416.c.22..

12. kép: Niklas von Wyle német fordításának Worms, Hofmann, 1550 kiadásából. Eurialus és Lucretia randevúja.

Open access:
access.bl.uk, Identifier: Digital store 8416.c.22..

13. kép: Niklas von Wyle német fordításának Worms, Hofmann, 1550 kiadásából. Eurialus levelet ír, Lucretia várja.

Open access:

access.bl.uk, Identifier: Digital store 8416.c.22..

14. kép: A dán fordítás Rostock, 1594 kiadásából. Lucretia a nyílt utcán tűzbe hajítja a széttépett levelet. Forrás: PAULLI, 1923, 64.

15. kép: Enea Silvio, Mariano Sozzini, Kaspar Schlick és Eurialus levélírás közben. J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms 68, fol. 23. Open access: <https://www.getty.edu/art/collection/object/108HXK>

16. kép: A dán fordítás Rostock, 1594 kiadásából. Eurialus levelet ír Sosias társaságában. Forrás: PAULLI, 1923, 67.

17. kép: Niklas von Wyle német fordításának Franckfurt and der Oder, Hartman, 1605 kiadásából. Sosias levelet hoz Lucretiának. Open access: Forschungsbibliothek Gotha, Phil 8° 00614/01 (02), CC BY-SA 4.0 license.

18. kép: Niklas von Wyle német fordításának s. t., Franckfurt and der Oder, Hartman, 1605 kiadásából. Eurialus és Lucretia randevúja. Open access: Forschungsbibliothek Gotha, Phil 8° 00614/01 (02), CC BY-SA 4.0 license.

19. kép: Niklas von Wyle német fordításának s. t., Franckfurt and der Oder, Hartman, 1605 kiadásából. Zsigmond császár találkozása a sienai szépasszonyokkal. Open access: Forschungsbibliothek Gotha, Phil 8° 00614/01 (02), CC BY-SA 4.0 license.

20. kép: A dán fordítás Rostock, 1594 kiadásából. Zsigmond császár találkozása a sienai szépasszonyokkal. Forrás: PAULLI, 1923, 143.

21. kép: Anthitus la Favre francia fordításának Lyon, Denis de Harsy, 1537 kiadásából. Lucretia levelet ír Sosias társaságában. Open access: <http://www.bibliotheque-conde.fr/ressources-en-ligne/collections/livres-imprimes-anciens/>

22. kép: A *Cárcel de amor* Burgos, Fadrique de Basilea, 1496 kiadásából. Laureola levelet ír. Forrás: FRANCOMANO, 2018, 149, fig. 14.